

УДК 343.211

**МІСЦЕ НОРМАТИВНИХ ФАКТОРІВ В СИСТЕМІ ОБСТАВИН,
ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ СОЦІАЛЬНУ ОБУМОВЛЕНІСТЬ
ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

**THE PLACE OF NORMATIVE FACTORS
IN THE SYSTEM OF CIRCUMSTANCES WHICH DETERMINE
SOCIAL CONDITIONALITY OF LAW ABOUT CRIMINAL LIABILITY**

Пашенко О.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю
Наукового-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

Статтю присвячено аналізу нормативних факторів соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність та визначенню їх місця в системі відповідних обставин. Доводиться, що вказані фактори самостійного значення не мають, а охоплюються обставиною соціальної обумовленості, такою як системно-правова несуперечливість.

Ключові слова: соціальна обумовленість, криміналізація, закон про кримінальну відповідальність, нормативні фактори, системно-правова несуперечливість.

Статья посвящена анализу нормативных факторов социальной обусловленности закона об уголовной ответственности и определению их места в системе соответствующих обстоятельств. Доказывается, что указанные факторы самостоятельного значения не имеют, а охватываются обстоятельством социальной обусловленности, таким как системно-правовая непротиворечивость.

Ключевые слова: социальная обусловленность, криминализация, закон об уголовной ответственности, нормативные факторы, системно-правовая непротиворечивость.

The article is devoted to analysis the normative social factors conditioning the law about criminal liability and the definition of their place in the relevant circumstances. It is proved that these factors don't have independent meaning, and this circumstance covered by social conditioning as system-legal consistency.

Key words: social conditioning, criminalization, law about criminal liability, normative factors, system-legal consistency.

Постановка проблеми. Проблема соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність постала у вітчизняній науці на початку 70-х рр. ХХ ст., тобто майже одночасно з активізацією соціологічних досліджень в юриспруденції. Названій проблематиці присвятили свої наукові праці Н.Б. Алієв, Д.О. Балабанова, Л.П. Брич, П.С. Дагель, І.О. Зінченко, Г.А. Злобін, С.Г. Келіна, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, В.О. Навроцький, В.Д. Філімонов, П.В. Хряпінський та інші правники. Вони пропонували враховувати неоднакову кількість обставин, за допомогою яких визначається соціальна обумовленість кримінально-правових норм, та різним чином іменували їх, використовуючи такі термі-

ни: «підстава», «умова», «передумова», «критерій», «чинник», «фактор» тощо. Зауважимо, що одна група правників вела мову власне про соціальну обумовленість, інша – про криміналізацію, а ми вважаємо, що це не одне й те саме [1, с. 210, 211].

Стан дослідження. Багато науковців, серед яких В.І. Борисов, В.В. Гальцова, Д.О. Гармаш, С.В. Гізімчук, О.В. Гороховська, С.В. Гринчак, Д.П. Євтеєва, К.В. Казанцева, Н.В. Нетеса, О.В. Мандро, В.В. Мульченко, К.М. Оробець, В.В. Федосєєв, І.М. Чуб та інші, виділяє групу обставин соціальної обумовленості (підстав криміналізації), таких як нормативні або *нормативно-правові чинники* (фактори). Автор пропонує власну систему названих

обставин, проте зазначеної групи в ній немає. Вважаємо, доцільніше ввести мову про системно-правову несуперечливість [1, с. 212]. Тому **метою статті** є визначення місця нормативних факторів в системі обставин соціальної обумовленості кримінально-правових норм та їх співвідношення з поняттям «системно-правова несуперечливість».

Виклад основного матеріалу. Переходячи до аналізу доробку означеної групи науковців, зазначаємо, що на думку В.В. Мульченко, нормативно-правові чинники обумовленості кримінальної відповідальності за посягання на недоторканність суддів визначаються як система норм, споріднених єдністю об'єкта кримінально-правової охорони, яким є суспільні відносини, що забезпечують недоторканність суддів: їх життя, здоров'я, власності, честі та гідності. У цій системі, як зауважує науковець, кримінально-правові норми є важливою юридичною гарантією реалізації принципів недоторканності та незалежності суддів, закріплених передусім у Конституції України, законах України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про судоустрій і статус суддів» та інших нормативно-правових актах, зокрема й міжнародних, наприклад в Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 10), Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. (ст. 6), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 14), Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р., тощо [2, с. 8].

О.В. Мандро дійшов висновку, що однією з груп чинників, якими визначається соціальна обумовленість криміналізації посягань на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного, є *нормативно-правові*, які визначаються «необхідністю забезпечення та регулювання таких відносин у країні за допомогою правових норм, закріплених у вітчизняних правових актах» [3, с. 14].

В.Р. Щавінський вказує, що *нормативний* чинник визначається передусім Конституцією України, актами цивільного, господарського права і тих галузей законодавства, які регулюють діяльність у відповідній сфері [4, с. 65].

На думку В.І. Осадчого, нормативний чинник визначають норми Конституції України, законів про правоохоронні органи, які регулюють їх діяльність, інші правові настановлення [5, с. 61]. Водночас на с. 57 правник стверджував, що цей чинник відображає зумовленість кримінально-правового захисту «нормами Конституції та іншими законами». Як бачимо, на с. 57 про «інші правові настановлення» не згадувалося, а це має принципове значення, бо незрозуміло, чи зараховує науковець до системи відповідних актів лише закони, чи також і підзаконні акти. Тим паче, у викладеному матеріалі розглядаються положення лише Конституції та законів, про інші акти не йдеться [5, с. 61], а тому незрозуміло, такі акти не мають значення лише в розглядуваному випадку (для правоохоронної діяльності) чи взагалі.

Як вважає Н.О. Коваленко, нормативний чинник «визначається нормами Конституції України, відповідними законами і нормативними актами» [6, с. 216]. Проте після цього справедливого в цілому твердження науковець у подальшому матеріалі аналізує недоліки у конструкції досліджуваної норми КК, а не відповідність останньої системі регуляторного законодавства. До того ж у висновку після цього матеріалу наголошується на необхідності виокремлення окремої глави КК України «Злочини проти громадського порядку і моральності», якої чинний на той час КК 1960 р. не містив. Підтримуючи наведений висновок, зауважимо, що він не стосується досліджуваного питання. Отже, аналізу нормативних актів, які обумовлюють існування досліджуваної кримінально-правової норми не зроблено, а значить, як ми вважаємо, нормативний чинник правознавець все ж не розкрив. Крім того, вказано, що цей чинник визначається «відповідними законами і нормативними актами» [6, с. 216], видається невдалим, адже закон також є нормативним актом, і дослідниці краще було б написати: «відповідними законами й іншими нормативними актами».

В.Є. Михайлов, погоджуючись з Г.А. Злобіним, зазначає, що кожна норма Особливої частини кримінального закону повинна перебувати у відносинах *змістовного і логічного не протиріччя* (вважаємо, що хоча б з огляду на це доцільніше виділяти не «нормативні чинники», а системно-правову несуперечливість – *О.П.*) не лише з іншими кримінально-правовими нормами, але і з приписами будь-якої іншої галузі права, а також з положеннями міжнародних зобов'язань, взятих на себе державою [7, с. 34]. Поділяючи думку В.І. Борисова та С.В. Гізімчука, В.Є. Михайлов пише, що відповідність статті КК нормам Конституції та іншим нормам, що входять до системи правового регулювання відповідних суспільних відносин, не є і не повинна бути буквальною. Як *складова визначеної правової системи*, відповідна норма КК є юридичною гарантією всебічної реалізації конституційного права і має, по-перше, блокувати порушення норм права, які пов'язані єдністю об'єкта регулювання, і, по-друге, передбачати міру відповідальності у випадку порушення. Крім того, зазначається, що законодавець, встановлюючи заборону і закріплюючи її нормою Особливої частини КК, повинен усунути прогалину в праві і не зазіхнути при цьому на пріоритет чинних кримінально-правових норм [7, с. 34; 8, с. 20]. Нормативними чинниками (в тексті підрозділу зустрічається також термін «факторами» – *О.П.*), на думку дисертанта, є: 1) відповідні положення Конституції України (ст.ст. 27, 49); 2) Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р.; 3) законів України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р., «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз» від 05.07.2001 р., «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» від 19.12.1991 р. та «Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики

ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки» та 4) міжнародних угод [7, с. 27–34].

Аналіз наведеної системи нормативних актів дозволив дослідникові зробити обґрунтований, на нашу думку, висновок щодо відповідності їх змісту ст. 130 КК України. Більше того, цілком слушно зазначено, що названа стаття КК доповнює наявні нормативні засоби забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення [7, с. 33–34].

О.В. Гороховська, аналізуючи проблеми кримінальної відповідальності за вбивство через необережність, зазначає, що велике значення в соціальній зумовленості кримінально-правової цього явища мають *нормативні фактори*. Їх, на думку дослідниці, визначають норми Конституції України та міжнародно-правові документи, які передбачають, що кожна людина має право на життя [9, с. 14]. Як вважає І.О. Кочерова, нормативні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за зловживання впливом становлять: положення Конституції України, закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про прокуратуру» [10, с. 41–42]. К.В. Казанцева зазначає, що нормативні фактори відображають особливості кримінально-правової охорони відносин у сфері обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, встановлюють системні зв'язки з нормами: 1) Конституції України та 2) чинного некримінального законодавства України [11, с. 7–8]. Д.П. Євтеєва щодо предмету свого дослідження зазначає, що нормативно-правові фактори відображають систему правової регламентації відносин, які забезпечують нормальне існування, розвиток підопічних осіб нормами Конституції України та чинного законодавства (Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» тощо) [12, с. 7–8]. О.Е. Радутний під час характеристики нормативних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять банківську таємницю, вдався до *класифікації джерел* правового регулювання за рівнями: 1) конституційний, 2) законодавчий, 3) підзаконних нормативних актів [13, с. 18–20]. На противагу цьому В.В. Кузнецов окремо виділяє такі *підстави* щодо *нормотворення* у сфері кримінального права: міжнародно-правові, конституційно-правові та *нормативні* [14, с. 728–729]. Цей підхід видається нам не зовсім послідовним, оскільки перші дві виділені правником підстави є складовою третіх, адже за своєю правовою природою Конституція України є також нормативно-правовим актом. Те саме стосується й ратифікованих у встановленому законом порядку міжнародних угод, учасником яких є Україна. Нормативні підстави, як вказує В.В. Кузнецов, ґрунтуються на певних змінах в інших нормативно-правових актах, які спричинюють логічну трансформацію кримінально-правових норм. Визначення видів таких підстав може залежати від

юридичної сили відповідних нормативних актів (закони та інші підзаконні акти) [14, с. 728]. Позитивним внеском правника у дослідження нормативних факторів соціальної обумовленості є те, що він проаналізував їх врахування при підготовці законопроектів у сфері охорони громадського порядку та моральності [14, с. 741, 747]. Нормативні фактори (чинники) соціальної обумовленості виділяють у своїх дослідженнях й інші правники (В.В. Гальцова, Д.О. Гармаш, С.В. Гринчак, М.В. Кумановський, Н.В. Нетеса, К.М. Оробець, В.В. Федосєєв та ін.).

Підсумовуючи доробок правознавців, які присвятили свої дослідження аналізованій проблемі, можна зазначити, що: 1) деякі науковці пишуть про нормативний чинник в однині, інші вказують на існування «нормативних чинників», хоча і ті й інші аналізують систему нормативних актів; 2) позиції науковців різняться щодо обмеження цих факторів положеннями лише законів, або ж сюди слід зараховувати ще й положення інших нормативних актів; 3) також немає однастайності, чи слід зараховувати до досліджуваної групи факторів акти міжнародно-правового характеру, чи їх доцільно виділяти окремо.

Висновки. Отже, для певної кількості предметних досліджень аналіз саме нормативних факторів (а не системно-правової несуперечливості) є достатнім для пояснення соціальної обумовленості відповідних кримінально-правових норм, вважаємо, що для вирішення питання на загальному рівні в контексті побудови теорії соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність, такий підхід є не зовсім вірним з наступних міркувань. По-перше, системно-правова несуперечливість охоплює не лише узгодженість із системою законодавства (окремі положення якого і є відповідними нормативними факторами), а й з усією системою права. По-друге, нормативні акти інших галузей законодавства (сімейного, цивільного, трудового та ін.) разом з тими положеннями, що вказують на необхідність існування відповідних кримінально-правових норм (зумовлюють їх), містять багато інших, які не є нормативними факторами. Вочевидь, кримінально-правові норми не повинні суперечити також і зазначеним положенням, оскільки останні є частиною системи права. При цьому, порівнюючи значення вказаних положень для констатації соціальної обумовленості кримінально-правової норми із значенням нормативних факторів, слід визнати провідну роль останніх. Проте це не свідчить про можливість ігнорувати питання про несуперечливість кримінально-правової норми іншим положенням відповідних нормативних актів. По-третє, до нормативних факторів навряд чи можна зараховувати узгодженість досліджуваної норми з положеннями інших кримінально-правових норм (а необхідність цього не викликає сумнівів). Тут мова йде про її відповідність системі кримінального права, а тому слід підтримати дослідників, які називають цей аспект внутрішньо-правовою несуперечливістю. Перший, другий і третій висновки свідчать про те, що дослідження лише нормативних факторів для констатації соціальної обумовленості

певної кримінально-правової норми видається неповним. Тобто поняття «нормативні фактори» за обсягом є меншим за поняття «системно-правова несуперечливість». Тому саме останнє поняття варто використовувати для позначення відповідної обставини, що визначає соціальну обумовленість кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) [15, с. 698].

Отже, нормативні фактори (чинники) для визначення соціальної обумовленості кримінально-правових норм самостійного значення не мають, а охоплюються такою обставиною як системно-правова несуперечливість.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналізі інших обставин, що визначають соціальну обумовленість закону про кримінальну відповідальність.

СПИСОК ВКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пащенко О.О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О.О. Пащенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 жовт. 2013 р.) / редкол.: В.Я. Тацій (гол. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 210–213.
2. Мульченко В.В. Кримінально-правова охорона недоторканності суддів України: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Мульченко; Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. академіка В.В. Сташиса НАПрН України. – Х.: [б.в.], 2014. – 20 с.
3. Мандро О.В. Кримінальна відповідальність за злочини, що посягають на життя та здоров'я судді, народного заступника чи присяжного: автореф. дис. канд. юр. наук: спец. 12.00.08 / О.В. Мандро; Нац. акад. внутр. справ. – К.: [б.в.], 2014. – 20 с.
4. Щавінський В.Р. Підстави кримінально-правової заборони незаконної емісії недержавних цінних паперів / В.Р. Щавінський // Право України. – 2003. – № 10. – С. 64–67.
5. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: моногр. / В.І. Осадчий. – К.: Атіка, 2004. – 336 с.
6. Коваленко Н.О. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за наругу над могилою / Н.О. Коваленко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 1. – С. 213–222.
7. Михайлов В.Є. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину: моногр. / В.Є. Михайлов. – Х.: Право, 2011. – 248 с.
8. Борисов В.И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения: моногр. / В.И. Борисов, С.В. Гизимчук. – Х.: Консум, 2001. – 160 с.
9. Гороховська О.В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності: моногр. / О.В. Гороховська. – К.: Вид-во Паливода А.В., 2007. – 180 с.
10. Кочерова І.О. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.08 / І.О. Кочерова; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К.: [б.в.], 2012. – 214 с.
11. Казанцева К.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.08 / К.В. Казанцева; Нац. акад. внутр. справ. – К.: [б.в.], 2011. – 20 с.
12. Євтеєва Д.П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.08 / Д.П. Євтеєва; Ін-т вивч. проблем злочинності імені акад. В.В. Сташиса НАПрН України. – Х.: [б.в.], 2014. – 20 с.
13. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: моногр. / О.Е. Радутний. – Х.: Ксілон, 2008. – 202 с.
14. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі: моногр. / В.В. Кузнецов. – К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – 908 с.
15. Пащенко О.О. Системно-правова несуперечливість кримінально-правових норм / О.О. Пащенко // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.) / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, В.П. Тихий та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 697–699.